

Landschapsbiografie

Westerkwartier – basisdocument voor landschapsbeheer

Op dinsdagavond 17 februari 2026 vond de presentatie plaats van de nieuwe **Landschapsbiografie gemeente Westerkwartier** die in opdracht van deze gemeente is gemaakt. In boerderij Oosterheerdt te Leek deed wethouder Bert Nederveen voor zo'n 60 à 70 mensen de aftrap.

Wat is een landschapsbiografie eigenlijk en hoe goed is het de schrijvers gelukt ons landschap te beschrijven?

Om mijn beoordeling maar meteen te geven: de grote lijn van het boek is dik in orde, het ziet er verder werkelijk prachtig uit, maar er zijn ook wel wat misslagen gemaakt en hier en daar is er wat gekluund.

Wat is een landschapsbiografie?

De Groningse master Landschapsgeschiedenis trekt flink wat studenten die afstuderen op 'ontstaanswijze, opbouw en betekenis van het landschap'. Ze vinden vervolgens werk 'in de ruimtelijke ordening, erfgoedzorg, landschapsbeleid, landschapsplanning en landschapsbeheer'.¹ Die studie gebruikt inzichten uit de historische, geografische, bodemkundige, archeologische wetenschappen en ja, waar houdt het eigenlijk op? Het gezicht van de landschapsgeschiedenis is Prof. Theo Spek die jaren geleden de toon zette met een ongenadig dikke maar ook heel mooie biografie van de Drentse Aa.² In 2025 verscheen een nieuwe studie waarin alle Nederlandse landschappen worden besproken.³ Een feest om te lezen, maar ook een geweldig kijk- en bladerboek, want landkaarten, foto's en ander beeldmateriaal domineren. De studenten studeren vaak af op de landschapsgeschiedenis van streek of regio, die dan *biografie* heet.

Keuzes

Doel van zo'n biografie is te dienen als 'uitgangspunt voor ruimtelijke ontwikkelingen, deze kan helpen bij planvorming en ruimtelijke keuzes' (9). Een biografie eindigt dus in een reeks kenmerken van een gebied. Niet gek dus dat overheden opdracht geven voor deze studies. Wethouder Nederveen stelde in zijn inleiding in de Oosterheerdt dat het boek moet helpen 'na te denken over wat we willen doorgeven' aan volgende generaties. Maar dat betekent niet dat het landschap op slot mag, het gaat altijd om afwegingen. Tegenover landschapsbelangen staan altijd andere belangen. In het politieke spel van alledag blijft de betekenis van dit soort studies dus ongewis, zoals onlangs in kritische vakliteratuur werd opgemerkt.⁴ Ofwel, heeft de landschapsgeschiedenis wel tanden?

¹ <https://www.rug.nl/masters/landscape-history/>

² <https://noordboek.nl/boek/landschapsbiografie-van-de-drentsche-aa/> Theo Spek is een van de hoofdauteurs, het boek kwam uit in 2015

³ <https://historiek.net/landschappen-van-nederland-theo-spek/174218/>

⁴ Gebied biografieën onderzocht, de omgeving beschreven, Tijdschrift voor het cultureel erfgoed 4, 2025.

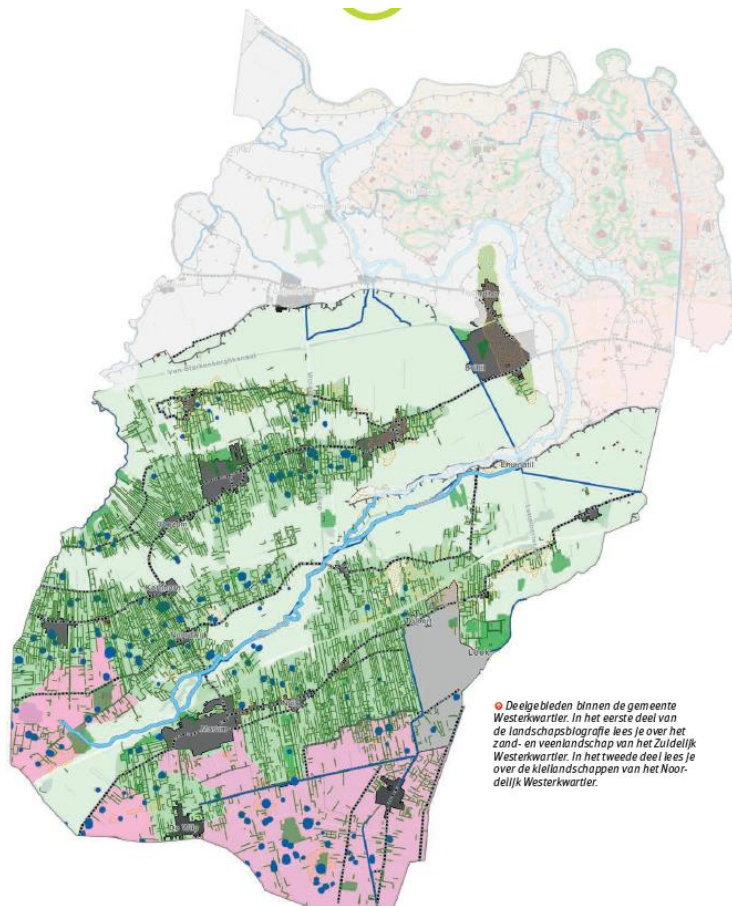
Nynke van der Laan en Lisa Schreuder, twee jonge landschapshistorici, schreven deze biografie. Theo Spek gaf inhoudelijke begeleiding, Janneke van Goethem was projectleider namens Landschapsbeheer Groningen. Daarnaast leverden enkele andere mensen bijdragen, waaronder ondergetekende vanuit Platform (nu stichting) Beekdal Oude Riet. Deze korte bijdragen verlevendigen de tekst doordat ze allerlei subthemas uitlichten.

Dan gauw naar de inhoud.

Zand, veen en klei

Het boek onderscheidt tussen het noordelijke kleilandschap en het zuidelijke zandlandschap dat achterbleef na de verveningen. Het boek opent met het 'zand', omdat daar in de prehistorie meer gebeurde dan in de zeekleilandschappen van het noorden. Dat zuiden bestaat uit de 'wolden', onder de oude namen Vredewold en Langewold. In het noordwesten en -oosten gaat het om delen van Lauwersland, de Ruigewaard en Middag-Humsterland. De vele kaartjes helpen enorm om al die streken te vinden.

Hoe ontstonden de huidige landschappen? Op deze site is hierover al veel gezegd: we houden het hier dus kort. Belangrijke trefwoorden zijn: de ijstijden, het ontstaan van reliëfverschillen tussen rivierdalen en zandruggen of gasten, zandafzettingen en dikke veenlagen als in het Holoceen, zo'n 12.000 jaar terug, het warmer en natter wordt. De zee knabbelt weer aan onze kustlijn. Lang domineren natuurlijke processen, maar in de volle Middeleeuwen krijgt de mens steeds meer invloed op de natuurlijke omgeving.

Het zuidelijk Westerkwartier komt in deze biografie als eerste aan bod. Mooi te zien is hoe de Oude Riet dit zuiden weer verdeelt in twee woldstreken, linksboven Langewold, rechtsonder Vredewold. De Oude Riet scheidt beide wolden.

Bijna het hele zuidelijke deel van het Westerkwartier verdwijnt honderden jaren onder het veen, de bewoning beperkt zich tot een handvol plekken. Pas rond het jaar 1000 na Chr. herleven de zuidelijke woldstreken, als het veen opdroogt, slinkt en verdwijnt. Ontginners trekken vanaf de kwelders en rivieren de venen in, graven sloten en leggen akkers aan. Gevolg is dat deze bodems te veel dalen, te nat worden en de kolonisten dwingen verder te trekken.

Op de zandruggen ontstaan wegdorpen en lintbebouwing. Dankzij het recht van opstrek ontstaan lange kavels, die dwars op de ontginningsas – de rivieren – staan. Ze zijn nog altijd goed herkenbaar. Langs de kavelsloten ontstaan de houtsingels en ons coulisseland-

schap. Vredewold en Langewold krijgen hun herkenbare smoel. In de 12^e en vooral 13^e eeuw krijgen de dorpen stuk voor stuk stenen kerken van tuf- of baksteen. Het zijn hoogtijddagen voor onze 'wolden'.

Wierden

In het noordelijk Westerkwartier is het verhaal anders. De wierden ontstaan vanaf de zesde eeuw voor Christus, ze blijven cruciaal tot, rond 1200, dijken wat bescherming bieden. Die nog lage kades zijn eerst vooral *defensief*, bedoeld om de zee te weren, daarna *offensief* om de vruchtbare kleibodems in te polderen. Boven Grijpskerk schuiven de inpolderingen op naar de huidige ‘afsluitdijk’ bij Zoutkamp, die in 1969 tot stand komt. Zuidelijker veranderen de dijken van karakter, van *wakers* in *slapers* en zelfs *dromers*. In 6 w’s samengevat: wat wadden waren, worden wierden en waarden.

Dat complete ontstaansverhaal krijgt de lezer al lezend en kijkend heel goed voor de bril. De teksten zijn goed geschreven, vatten de stand van het onderzoek goed samen en zijn gevarieerd. Het beeldmateriaal is prachtig. Er missen natuurlijk altijd wel wat zaken: de soms catastrofale overstromingen in de late middeleeuwen en later, soms door oorlogen of verwaarlozing, krijgen weinig aandacht. De invloed van scheepvaart blijft onderbelicht evenals de recente, enorme toename van bebouwing, wegen en bedrijventerreinen. En natuurlijk gaat dit boek niet over wat nog in de pijplijn zit, nieuwe zonnevelden, spoorwegen, wijken en nutsvoorzieningen, elektriciteitsnetwerken en recreatieve voorzieningen. Het wordt dringen!

Dik in orde en net niet

Wat mij betreft is de hoofdlijn van deze studie dus dik in orde: boeiend, diepgravend en gefundeerd. Storend zijn wel veel foutjes en fouten. Ik noem er een paar. De muntschat van Nietap uit de zevende eeuw is geen bewijs voor bewoning, wel voor doortrekkende reizigers. Dat het element ‘vrede’ in Vredewold wordt verklaard ‘*als afwezigheid van oorlog*’ is maar één optie. Even mogelijk is dit ‘vrede’ afgeleid van een mansnaam (Fred) of van het woord ‘vreden = omheinen’ of ...⁵ Hier maken de schrijvers er zich te makkelijk af. Verwarrend is de omgang met Riviernamen. De veenrivier / zeearm Oude Riet heet in dit boek in eerste instantie Oude Diep, later vrij consequent Oude Riet, om verderop (111) toch weer Oude Diep te heten. Niet per se fout, wel verwarrend.

Een misser is dat de oudste doorlopende zeedijk, de *Roder*, wel wordt genoemd maar dat de tweede dijk, de **Langewolderdijk**, ontbreekt. Niet op deze Roder maar op deze latere dijk van begin 14^e eeuw ontstaat de Friese Straatweg. In de literatuurlijst ontbreekt het belangrijke werk van Jan van de Broek over al deze waterwegen⁶. Het verhaal dat de Kerk in de 12^e eeuw overal ‘hoven’ ging bouwen om de bouw van peperdure tufstenen kerken te financieren ... blijft onuitgewerkt. De namen Oldehove en Niehove worden aan een ‘hof’ gerelateerd en niet aan een rechtstoel. ‘Kommer’ in Kommerzijl wordt weer ten onrechte verbonden met de ‘zorgen’ over deze sluis, terwijl het toch logischer is te denken aan *kommen* waar schepen bij de sluis wachtten. Denk aan het woord zwaai-*kom*. Een laatste punt ligt weer in zuidelijk Westerkwartier: de biografie zegt dat ‘*t Pad* achter Nuis en Niebert de oudste ontginningsas is. Geert Hadders heeft dat al eens weerlegd.⁷

Daar staan vele mooie paragrafen tegenover!

Kortom een mooie en leerzame studie maar niet zonder gebreken.

Joost Eskes, april 2026, eerder gepubliceerd in Historisch Leek, 2026 nr. 2

⁵ Terwijl de vroegste vermelding uit rond het jaar 1000 ‘Frodowalda’ is.

⁶ <https://www.vanlauwerstoteems.nl/groningen-en-het-drentse-water.html>

⁷ Geert Hadders, *Tolbert, een randveenontginning – 1025 jaar veranderend landschap*, (Tolbert), 2007